

חלון אל העולם

חדשנות חוץ ו"ההיסטוריה בת זמננו" בראשית העתונות העברית ("המגיד", 1856-1858)

יעקב שביט

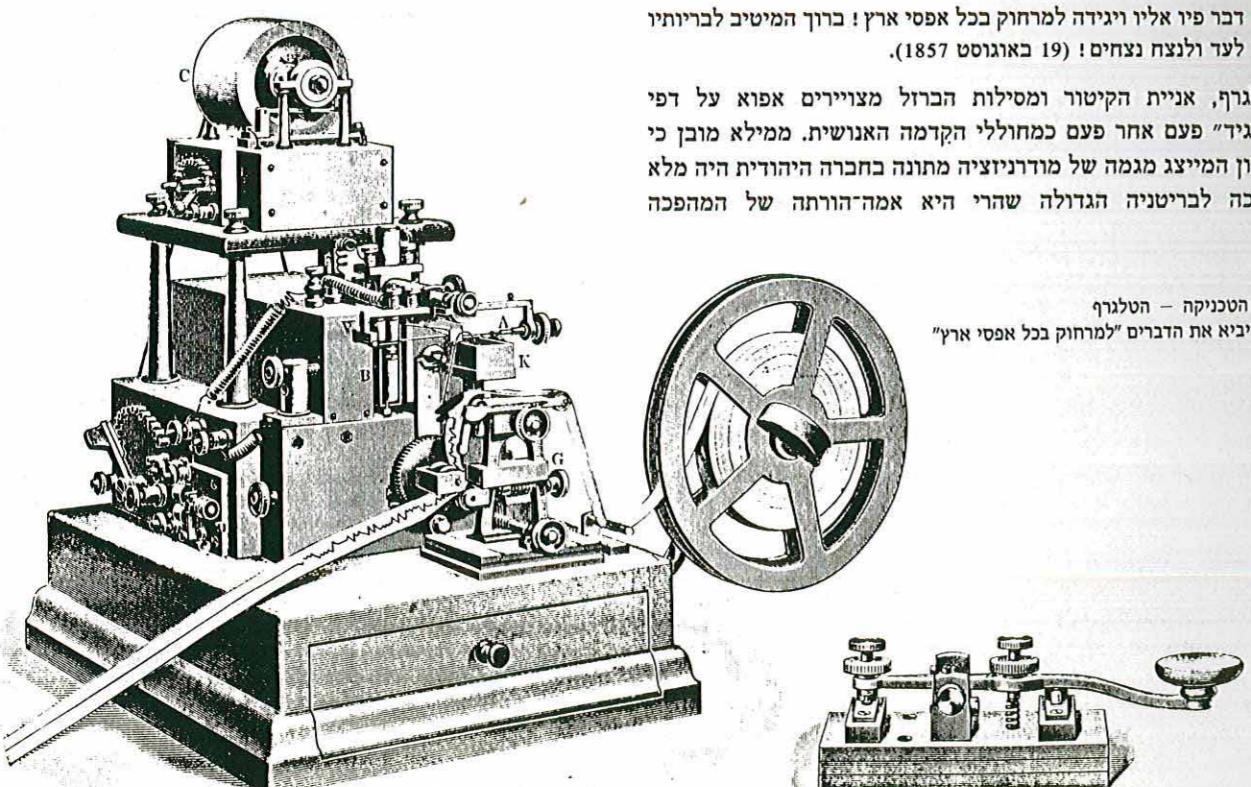
۸

העת והעתונים, שלא הופיעו בczoroּן קבועה וסדרה, והיו מוגבלים בכך מכחינת היכולת להשיג ולפרנס ידיעות עדכניות והן מבחינת המקומם שכלו להקדיש לסקירותם. אוטם פרסומים שוכו לסידירות ורציפות מילואו על כן תפקיד ראשון במעלה בתחום המודרניזציה של החיים היהודיים. הכרה היסטורית חדשה — זו המופיעה בחברה ובתרבות היהודית בדרודמי המאה השמונה-עשרה ובבנץ המאה התשע-עשרה — אין פירושה רק בהבנה החדשה של תולדות עם ישראל וייחודה בין העמים; או רק ידע חדש על תולדות ישראל בעבר על סמך מקורות ההיסטוריים שנתגלו מחדש או נתגלו רק עתה, או הרחבת הידע על הנעשה בקהילות ישראל קרובות רחוקות. פירושה היה גם הענקת ערך להכרת המתרחש והמתהווה בהווה ההיסטורית; והכרה זאת איננה מצטצמת לשביבת הגיאוגרפיה והפוליטיית הקרויה בלבד אלא למכלול התופעות והמאורעות בני הזמן.

הגליטימציה שנינה לצורך בידעה כזאת הייתה שילוב של נימוקים "מסורתיים" ונימוקים "חדשיים".^۴ ראש כל זה היה צורך תועלתי ושימושי, שכן אדם "מודרני" אינו יכול להיות אידיש למחරח וחסיר ידע עליון. ידע שימושי אינו כולל רק מידע שוטף של שעריו המטבחות או מחורי התבואה או, להבדיל, על הנעשה בקהילות ישראל השונות. אדם משכיל ומודרני צריך להיות מעורע בהתרחשויות הפוליטיות הלאומיות והבינ-לאומיות, מושם "היום החדש הוא עידן בעל אופי אוניברסלי": קצוט העולם המורוחקים נקשרו יחד על ידי אמצעי הקשר והתקשורת החדש. במילים אחרות, העולם החדש הוא תוצר של התקופה, וממי שרצה ליטול חלק בקרמה, צריך להכיר אותה. הנימוק ה"מסורתית" או ה"שמרני" לtoutעלת ולעדך שיש בהכרת ההווה הוסבר בכך, שתיקונו ושיפורו של העולם הוא מעשה האל, והקדמה האנושית הבאה לטובה אינה אלא עוד ראייה ניצחת לפעלותה של ההשגחה العليונה ולשיפורו במצבו של עם ישראל. אמן להלכה "אין חדש חחת המשמש" וכל המתהווה ומתרחש נקבע מראש; אמן נכוון הדבר כי עיקר הגליטימציה

כשפיטס "המאספ", כתוב העת העברי הראשון, שהחל לראות או בקניגסברג בשלחי שנת 1783, את הפרויקט מה שלו בשם "נחל הבשור", מנה בין היתר המדרורים האמורים להיכלל בכתב העת גם את המדור "תולדות הזמן". תכליתו של מדור כזה בשבייל מי שקורא רק עברית (ואינו נזק לעתונות לוועיז) הרבה, כאמור שם, ביחסם בלבד, שהם "מי ביכורי פרי המדרע והאהבה בכל מלכות אירופה"; וזה לא מען "יעד כל קורא, אשר אינו יודע לקורא בלשון העמים, את מצב ה' בימי... ואת אשר ניתן ה' כל מכם עליהם לטובה".

בין שאר ניצני התמורות החשובות בתרבות היהודית משלהי המאה השמונה-עשרה ואילך, שמנסנים גלינות "המאספ", ראוי למנות כידוע, את ראשיתה של הכרה היסטורית חדשה. הכרה היסטורית "משכילתית" חדשה זאת לבשה אמן אופי "מתון", והיתה רוחקה מפרשנות או ממסקנות היסטוריות "דריליות", אבל היא העיטה תמנת עבר חדש ויחס שונה — חיובי — לדידות ההיסטוריה היהודית והכללית.^۵ מדור האקטואליה ב"המאספ" היה דל לעומת המאמרים שנחרטסמו שם על תולדות גדולי ישראל או המאמרים על ההיסטוריה של פרס, מצרים, יוון, רומי, קרתגו ועודומה,^۶ אבל לענייננו חשובה כאן הגליטימציה שהונקעה למשך הרצוף אחרי האקטואליה בדרך מודרנית או, במילים אחרות, מה שניתן לנכונות במידה רבה של צדק "היסטוריה בתזמננו" (Contemporary History). ראוי לזכור כי הקורא עברית (או יידיש) בלבד לא היו ברשותו "היסטוריה אוניברסלית" או חיבוריהם ההיסטוריים על תולדות הזמן, ומילא הפכו המאמרים האינפורטטיביים בכתב העת ובעתונות למקור מידע מרכז, אם לא בלעדיו, שלו, לא רק לגבי מאורעות שוטפים בני יום אלא גם על המתרחש בעולם בפרטקטייה רחבה יותר של זמן ומקום. מכאן גם, שבבחינת הכתיבה ההיסטורית היהודית החדש, אין להסתפק רק בספרות ההיסטורית המובקה. מובן שהיו דיעות שעבורו מפה לאוון, אבל הקורא העברי למד על המאורעות הגדולים ומשני העולם שהתחוללו במהלך המאה התשע-עשרה מכתבי

פלאי הטכנייה – הטגרף אשר יביא את הדברים "למרחוק בכל אפסי ארץ"

התעשייתית. האימפריאלים האנגלים בין הזמן באסיה חתפס על כך בדרך כלל כמשה חיווי של הפצת הקדמה בארץות המפגרות והחוcharות ו"המגיד" מאמין עמדו "אירופונטראיט" מובהקת. ואכן, ברוח זאת אפריקה, דרך משלה, חואר על ידו כי השיג אדרי החושף בפני האדרם את מחותארת הפעילות האימפריאלית הבריטית בפרס, בהרו ובסין. מעשה הברייה בכל היקפו. בגדילון ה-9 במרץ 1857 הובאו בנדרון הרהורים ושיקולים מעשיים ופילוסופיים:

מי יכול לספר גודל התוצאה אשר צמח בהתקלות זו את אל עניינו המשחר ודברות בני האדם בכלל !! ! הזמן יגיד לנו כל זאת ולנו אך להחפה על מחשבות תמים דעים מה גדרו ועמקו ודרך מה נפלאו ! ברצו – והמן בראים וארצאות ובות טמונה בחושך – וכבר צו – יגלה המסך הסוכך ארץ ומלאה ויהי א/or ! איש באחיו יגשו ורוח הזמן בינוים כי יבוא, אז יחווי יתכלו במסורת אהבה ובריתוי נהרעה על שם יושבי ממלכתו עד עתה."

ואולם, זה היה רק צד של המטבח. ב-30 באוקטובר 1857 – עבר העברת האחירות על הדורו מידי "חברת הodo המורחת" לידי ממשלה בריטניה – טען "המגיד" במאמר פולמוסי, כי אנגליה לא השכילה עד כה להביא את הקדמה להרו ושמורה שם את האלילות והפיגור. המאמר קרא ליהודי אングליה לחזור בדיכוי המרד בארץ זו, ולאחר מכן לבקש מד' אלוקינו לחות לבם המושלה להטיב דרכה בהרו, ותיהנה פניה להפיז אוור בארץ רחכת ידים ו... אבל לא להרחיב ממשלה ואוצרותיה".

ונחנה לשיטת המטlica, כי לפי הנסיבות אשר באו משם ההפחה הטרידת הלאה, וכל שרי החווים הוכיחו לשוחה ב-1856 בתקופת המלחמה בריטניה-הונגראן. חוויא לבחים ויקחת מאתם כלily הנשchan, מן לא יהו בידם כל המלחמה להונגראן אה/or. ולא נושא אל שרי החילום כי אושן הצבא מילויו בירטניה אשר באנטונג אתם. בשת עת האלה יצורו על העיר קעל. י' טקים טושב חזרוים הראשוניים. וכבר נס' המורדים לצאת מן העיר ולחוץ נגר הצרים עליהם; אך נפלו חללים לנוי אשן בירטניה ויקחו בני בירטניה מהם ששוחה וערדים כל שיק מקי' קאנגן) ודרשו אותם עד שער העיר וויס' שוחה וסגורו השערים קעטם. ובכל זאת לא יבל גבורו בירטניה. לכוש את העיר והקבר עדר יבאו לעורחות החיל הנרגול. הבא, מברטניה בעת, נס' קצת מבני החיל אשר הילכו ללחום את ארץ הח'אן נקרו לאן הוו. י' אולם אף אם יזכה ביה הנטשל להבניע אובייסם החחת דרכם בעורחות החיל הנרגול אשר ישלו לשלש. אבל נוקם הנרגול, אין לשער. הדמישלח חנן שכיר לראניות היטוליכות את אושן המלחמה بعد כל נפש השעה. ואבעטים לטרות שטודילינג (לערך שני כאהות והשעים רוח) ובבעל האנויות הבטיחו שיבאים מתחם בירטניה עד חוף ארץ הונגראן במקש שביעים יום. י' וכל יוס' אחרן לאן והנו שלשים לטרות שטודילינג נקס' י' ואס' יומר לבא או ישינו בער כל יוס' קידם השבעים י' ששים לטרות טאה המטהלה !

וואריך ימו מעור הקורש ירושלים ובא רוח סצ'ויס וספיא אותו ילו' בן ארבעה שנים רך יותר לאכיו חטישל בכל ארץ רמצ'רים, אשר נחה וכן רב גורפא ולסמן הדחק בויאו יותר ועצו הרופאים לשלו לארץ בירטניה ופקדו אבוי והטקה' בד איש יהורי אוחבו לשום עינו ! הלא יבשו ויפלטו כל השבי רעה העתים אשר עברו ? האבעור בשקידה בין קירותיהם וצ'א חילופיהם ? הייש שכיר לפועלתי, או ייגע לרוק ?" – השיב המחבר:

(מאנלטינקל ליטוגרפיה)

אינדריון

מעפר הדרינה הרוועו המודחית גדר מפלכת בירטניה עוד לא נשנה לשיטת המטlica, כי לפי הנסיבות אשר באו משם ההפחה הטרידת הלאה, וכל שרי החווים הוכיחו לשוחה ב-1856 בתקופת המלחמה בירטניה-הונגראן. חוויא לבחים ויקחת מאתם כלily הנשchan, מן לא יהו בידם כל המלחמה להונגראן אה/or. ולא נושא אל שרי החילום כי אושן הצבא מילויו בירטניה אשר באנטונג אתם. בשת עת האלה יצורו על העיר קעל. י' טקים טושב חזרוים הראשוניים. וכבר נס' המורדים לצאת מן העיר ולחוץ נגר הצרים עליהם; אך נפלו חללים לנוי אשן בירטניה ויקחו בני בירטניה מהם ששוחה וערדים כל שיק מקי' קאנגן) ודרשו אותם עד שער העיר וויס' שוחה וסגורו השערים קעטם. ובכל זאת לא יבל גבורו בירטניה. לכוש את העיר והקבר עדר יבאו לעורחות החיל הנרגול. הבא, מברטניה בעת, נס' קצת מבני החיל אשר הילכו ללחום את ארץ הח'אן נקרו לאן הוו. י' אולם אף אם יזכה ביה הנטשל להבניע אובייסם החחת דרכם בעורחות החיל הנרגול אשר ישלו לשלש. אבל נוקם הנרגול, אין לשער. הדמישלח חנן שכיר לראניות היטוליכות את אושן המלחמה بعد כל נפש השעה. ואבעטים לטרות שטודילינג (לערך שני כאהות והשעים רוח) ובבעל האנויות הבטיחו שיבאים מתחם בירטניה עד חוף ארץ הונגראן במקש שביעים יום. י' וכל יוס' אחרן לאן והנו שלשים לטרות שטודילינג נקס' י' ואס' יומר לבא או ישינו בער כל יוס' קידם השבעים י' ששים לטרות טאה המטהלה !

(טהן'')

אטעריקא האצפונית

בן המבינות (מאשינען) אשר הכינו מחקרו לבס' נרווי חושבי מחשבה במלאת מעשה ברוינו חיוי, ואשה ומלאו חורי מ'ש'הוינו פלאה והשוממות, יש למונת בצדק את החמצאה הנפלאה. אש' נגלה לעינינו עתה כבית הרפום הנרגול אשר להארוגנים טרי (TROW) ושותפיו בנו י' יארק, וויא מכונח (מאשינען) אשר מלאה חילא מלאת ארבעה עוצער יוס' יומ' כי בירוח המלאכותיות (קיסטוליכע הענרע) הסדר האותה לריבוט שלמות. והרבות לדפים א' קאלונען

קטע ממדור חדשות החוץ בהמגנד. אינדיין היא הodo

ובגלילות הארץ וכ'ו, ידיעות מסחר וקניין או בהסתוריה, לאלה שלא יודעים לקרוא שפה אחרת לו לא ייחסו לקרוא ספר. על הלגיטימציה ה"משכילת" לעניין בעבר ההיסטורי מזה ובקרות הזמן מהן גיליה של "המגיד" בגדילון מה-23 ביולי 1857, ברשימה בשם "תעללת דרישת קורות הימים" מאת ברוך שענפעל. על השאלה: "הathan לבי לדעת העתים אשר עברו ? האבעור בשקידה בין קירותיהם וצ'א חילופיהם ? הייש שכיר לפועלתי, או ייגע לרוק ?" – השיב המחבר:

שקרו בני שקרו לחקר העתים אשר עברו לדעת צבא חילופיהם, כי מנו צאת תורה ואורה ותושיה עד אין חקר ! ורק מעט מהרבה אודיע בעם הזאת מן הטובות הרבה בקרים דברי הימים, ואמה אם תחכון בשקידת תמצא כן וכן קב' תוכאות לך – ועתה שמע ! העтон מלא אפוא את חוכתו ככליל אינפורטביב-שימוש בידיעות עדכניות על מגן האוור, מצב החקלאות, המטהר, שער החליפין, תנועת הספנות ועוד כהנה וכחנה ידיעות. אך בצדנ' יש גם ידיעות השיכרות לתקופת מלחמתה בירטניה-הונגראן, למשל, בגדילון ה-15 באוגוסט 1856 בתפקידו להתרפסת סדרת רשםות הסוקרת היבטים שונים של חולדות פרוסיה – המערבית והמורחת. הנימוק הוא, שאין ערך לידעות השוטפות אם הקורא איינו בקי ברקע; במקורה דן בגיאוגרפיה הפוליטית, כטמג'רפה, בכלכלת ובחברתים אחרים בקי ברקע: "... מהות הארץ היא, גדרה, מספר תושבה, שחרה וככל תhalbוכתיה". בהמשך לנוקות מוצא זו הביא "המגיד" בגדילונו הבאים חומר רקע על הוודו וכינא (סין)⁸ פרס ועד, כדי שהקורא על המאורעות המתרחשים בארץות הילו, הנמצאות במקור התרבותיות הבינ'-לאומית, יבין את ההקשר של המידע השוטוף.

הנה כי כן, מדור "חדשונות החוץ" ב"המגיד", אין רק דיווח שוטף אלא גם חליף לספרות היסטורית וגיאוגרפיה עדכנית. אופקי היגיאוגרפיים אינם מוגבלים לאירופה, אלא הוא מביא ידיעות שוטפות וחומר רקע על ארץות שונות – גדולות קטנות – ביבשות האחרות. העトン הרבה בידיעות הנוגעות במשירין לח'י היהודים, אבל בו בזמן גם גם דיווח על מאירועות שאין להם קשר כלשהו עם היהודים. מוגבלות טכניות גרמו לכך כלל להתחזרות יחסית בדיווח, שהרי העトン קיבל את הידיעות באמצעות הדואר ועובדת זו, התנצל, מביא לה כל שידיעות מהמודר החrhoוק מגיעות לילדונון רק אחר כמה חודשים. בשנתיים הראשונות לקיומו דיווח העTON בהרחבת על המאורעות בהרו ובסין, על התרבות הארכיאולוגיות המריעשות במטופוטמיה, על מלחת אנטיליה-פרס (1857-1856) סכיב אפגניסטן, על מסעו של ליונינסטון באפריקה, ובעצם על רוב ההתרחשויות ברוחבי העולם.

7

ההיקף והמגון של הידיעות והשקבת העולם העולה מתוך דברי הרקע והפרשנות מלמורים כי "המגיד" ראה, כאמור לעיל, בחוב את הפיכת העולם דוא לעולם של חלקי ידועים וגולויים וקשורים זה זהה. אף שהתגלויות הארכיאולוגיות נוצלו על ידי העTON כדי להביא ראיות לכך, שגם בדורות קודמים מצויות היו "השלכה", "חכמה" ו"קדמה" –

התחומים נחפה כהוכחה שאין שנייה לה לתוכנית העומדת ביסודה של הכריה ולחתרכותה של ההשגה העלונה בהיסטוריה בת הזמן, המוליכה אותה אל עירין טוב ומשופר הרבה יותר. הצדדים השיליליים של התרבות המודרנית זכו לביוקות נוקבת בהיותם כעומדים בניגוד לתדמית הקרבה מצד אחד ולאופי הנורומטי של היהדות מצד אחר; אבל לעתון לא היה שום ספק שיש לכבוד ולהפוך בין היבטים החשובים של הקדמה לבין היביטה השיליליים.

בסיום 1858 יכול היה "המגיד" לסכם את פניו "קורות הזמן" במאמרם בשם "רוח הזמן" (גיליונות 49 ו-50, 21 ו-28 בדצמבר 1858):

ביד חזקה ובזרוע נטויה תשלוט הכמה בדורנו. שבט מלכת פרוש כשרח לכוסת הארץ, יום ים תרב גבורתה וחילה לכתות מפניה צירה אולות, רשב-כסל, ילידי תפחה וערפל... חדשים לבקרים ורבים מעשה; לרגעינו חוליד נפלאות, ואין קזזה להמן מפעלות חכמי הזמן ולמעשי העמים בכל אשר לדוח הזמן יתהלך ועל פי הדור יתו גם יسعו. אמנים, לא מעשה כייל מעשי עמי אירופה; אוצרות החכמה לא במעבה אדרמת ישראל. הגילויים הארכיאולוגיים שמשו לו הוכחה לכך, שכבר העולם העתיק היה עולם "מתකס" בתחוםים שונים, שהרי בו בעוצם נゾרו התחלות המדע המודרני, ואילו התוכן הדתי והמוסרי של תורת ישראלא נפגע ולא התעורר על ידי התמורה האינטנסיבית. אדרבה, הקדמה בכל הנהן ולהחיות גם שדמות רוחות...

והיווה בכך בכואנה נאמנה לרוח האופטימית בת הזמן בחוגים ובחבים; הוא גם האמין ברפורמות הפוליטיות של זמנו. כהד נאמן לרוח ההשכה של דיכוי וניצול. מובן שלא היה להערכתו לאורח החיים, למונחים או לדת של עמי המזרח הרחוק, ואף שום היסוס באשר לעליונות התרבות האירופית המודרנית, אבל מאייך גיסא, הוא היה רוחק מלהשך אהדה כלשהי לטבעו ולמהותו של השלטון הבריטי עד כה באסיה. האינטרסים הבריטיים במזרח הרחוק נスクרא בסודם מאמרם בשם "שים עין על קורות בריטניה בארצות קדם, בשנת 1857", שהחל להחפרסם בג'ילון ה-5 בפברואר 1858. בינוי 1858 דיווח העתון על דיכוי המרד בהודו וחזור על דברי הביקורת החורפים על אופיו של השלטון הבריטי בארץ זו, האחראי לכך כי הייתה זו " ממשלת-אכזרית, ובאר צרה ממלכת-תerrorית!"

ה

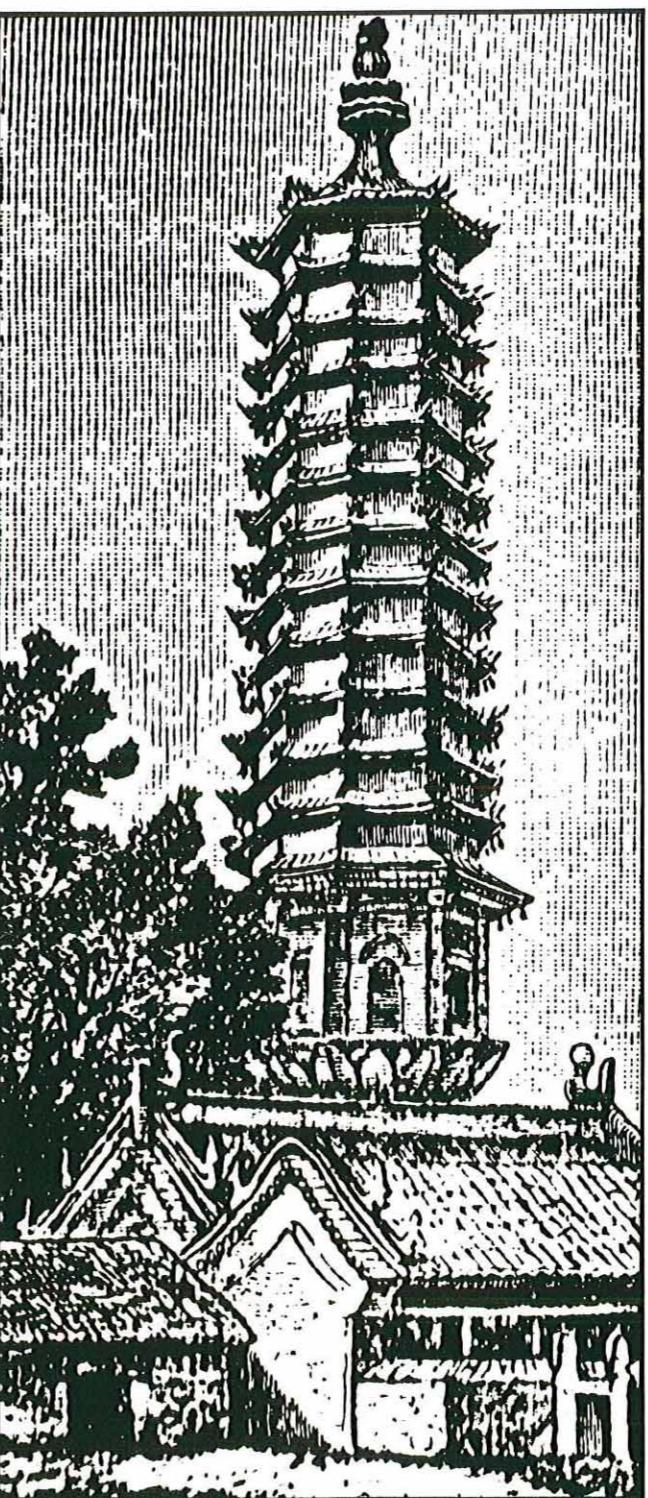
נאמן לתקנות האופטימיות הנאוות ונאמן לקו המרכז של נאמנות לארץ המושב ושל שלטון בה ותפקידו פרוסיה כארצאות מולדת — פורסם "המגיד" בג'ילון מ-9 בינוואר 1857 קריאה ליהודים להאהוב את מולדתם וסינגוריה תקיפה עליהם הדוחה את הטענות כי יהודים אינם יכולים להיות נאמנים ומוסרים למולדותיהם:

... והנה ידעתי אח כי גם תושבי ממלכת רוסלאנד ופאלען לא נופלים אחים מכל שוכני ארץ, מכל אחיכם בשאר ארצות, כי התווה דומה לנו לדורש שלום העיר אשר אנחנו יושבים בה, לירא את ד' המלך לשמר את כל מוצאי פיהו. וחכמיינו זיל הורו לנו להחפל בשלהות של מלכות...

בו בזמנ ראה "המגיד" בගילויים של שנת ישראאל שרידים מתוקפה קודמת. בתגובה תקיפה כנגד הדמיון השיללי של היהודי המורה (מורחה אירופה) בעיתונות הגרמנית כתוב "המגיד" כי פרסומים אלה באו מי שעדין לא הבינו את טיבת השעה החדשה: "האם עוד לא נפקחו עיניכם לדעת וליאוות כי עברו שנות האפליה עת החושך כסיה ארץ וערפל לאומנים? או האם כהעטף זהה לא תוכלם גם את הביט בזוהר המשמש אשר יפין אודו על כל יושבי חיל ואשר לאוילו ילו גם האנשים האלה אשר עליהם חכו נחיזי לשונכם?" (20 בפברואר 1858)

באמצעות כתבי הקבושים עקב העתון מקרוב אחר המאבק שהתנהל באנגליה כדי לאפשר ליהודים להיבחר לפרלמנט: סיבת התנגדות לכנסית היהודים לפרלמנט אינה אנטישמיות, גרס, אלא התנגדות של הלורדים להחלהות הפרלמנט ("הbatch הסתירה"). החוק שהתקבל בפרלמנט ב-23 בינוי 1858 היה, לפיכך, קריאה ניצחת ליכולתו של היהודי להיות אזרח בריטי במלוא מובן המלה: "אכן כמו שהוא כאחינו הנוצרים יידי ארצו לוקח חלק בכל ענייני המדינה; בחכמה, במלاكتה מחשבת, במשפט וקנין ידו, ואחר כל דבר טוב ומועליל יאיר נתיב איש יהודי!" היהודי הוא מחלוצי הציויליזציה והתרבות באנגליה ועל כן אין להשתומם "מדוע גברה תשוקת עם בריטניה לשום להיהודי יליד-ווארה הארץ מוקם במושב המהוקקים חוקי המדינה".

תמונה העולם של "המגיד" היתה אופטימיתabisודה. לא ובלבד שהוא האמין בשיפור החברה האנושית באמצעות המדע והטכנולוגיה,

פוגודה בעיר הסינית טונג צ'או. המורה הרחוק קסט לעורכי "המגיד"

בمزוחה אירופה לא הין, אפוא, צרים וקורתנים. הוא נתקבש להאמין בעתיד טוב יותר הצפי לו, הן בזכות רפורמות בתחום מגוריו הקרוב והן בזכות התמורות המתרחשות בקצוי עולם וחוקים — שנתקרוו אליו עד מאד, והפכו לחלק בלתי נפרד מעולמו שלו.

כל המפעל הציויליזציוני הזה מלמד על אחרות המין האנושי ונוטע את התקווה כי הציויליזציה החדשה תיטע את "נטע אהבת האדם" בכל רחבי תבל. בעודם חדש זה מובטח מקומו המכובד והמרכזי של עם ישראל.

אפקיו ההיסטוריים, הגיאוגרפיים והפוליטיים של קורא העברית

7. שלמן מעיר כי הוצאה העתון בפרוסיה שחורה אותו מככלי הצנזורה הרוסית, אבל העתון צונזר כשהוכנס לרוסיה (הערה 2). "המגיד" קיבל רישיון להיות מופץ דרך וילנה ואראשה וכן צנור, אבל לא היה צריך בצדורה מכוחו, כדי שהוא יינה בזיהויות רבה ויוכחה בדבריו שכח לשפטון הצאר ולפועלו כמו גם למלאי פרוסיה.
8. בಗילון ה-20 בפברואר 1857 התרפס מאמר על פרס, על רקע התחרות בינה לבין בריטניה על ההשפעה באפגניסטן, בשם "הגיאין על מלכת פרס-פערזון". המשכו בא בגילון ה-9 במרס 1857, ולאחר מכן הופיעו יידיעות וסקירות על המתייחות בסין — ומייער כליל' על ארץ זו. הצורך להביא מידע בכל תחום קיבל כיוון משונה מאשר בגילון ה-3 במרס 1857, שם נפתחה יידיעת המתייחות בין בריטניה וסין, בסיקור על חולדות התה...
9. בעניין זה ראה מאמרי, "אמת מארץ תצמך: קווים להתחפות העניין הציורי היהודי בארכיאולוגיה", קתדרה, 44, יוני 1987, עמ' 54-27.
10. העניין הגדל במדוע והמאבק באמנות טפלות הביא את "המגיד" להקריש מקום נרחב בחושים מרס ומאי 1857 לתיאור חופעת כוכב השביט שהופיע באותה שנה, מן הבחינה המדעית, ומהבר הסקירה — יעקב מודרבי לוינסן — סיכם את הדברים: "כוכבי השביט עוזר לא יפהירו; אנחנו אודעם אף אכירן; עוז להחכמה כי תוכל לומר אמר נשבג וקדוש כזה!" ואם לא די בכך, שיגור דוד גורדון מאנגליה שתי סקירות ובחותה היקף על התופעה והשתמש בה כדי להוכיח את עליונות המדע כנגד בעלי אמונה החורבן וקץ העולם. ידיעת האסטרונומיה לא הייתה רק אמצעי כנגד הטעות והאמונות הטפלות, אלא גם ראייה לדוד שוכן יוצר עולם, שהרי "השמות מספרים בכוד אל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע".

המחבר מורה לטובה שפира על עורתה.

1. על "המאסף", ראה את המונוגרפיה המפורטת שכח צמוריון: המאסף/כתב העת המודרני הראשון בעברית, תל אביב 1988. שם, גם על "נחל הבשור" (עמ' 36) ועל תדריות הופעה של המודרים השונים (עמ' 50).
2. סוגיה זאת נדונה בהרחבה בעבודתו של שמואל פינוו, "היסטוריה" ו"דימויים היסטוריים" בהשכלה היהודית (1820-1782) — עבודות גמר לתואר מוסמך, ירושלים 1984.
3. צמוריון, שם, עמ' 50.
4. דין במעבר בין לגיטימציה "מסורתית" ללגיטימציה "מודרנית" מופיע בעורתו של פייר. סיכום הסתימתי הזואת בין "מסורתיות" ל"מודרניות" אפשר לראות במבוא לספרו המעובד (מן הגרמני) של קלמן שלמן, דברי ימי עולם, וילנה תרול"ה (הוצאה שנייה). יש לשאל כאן, האם הלגיטימציה המסורתית באח ורק כסוסואה המיועד לנמעני הספר ולפיכך הוא העניק לאינטראחס בחישובו לגיטימציה מסורתית, כדי לחתול וכשר, או שאכן מדבר באבן פינה של תפיסת עלמה של "ההשכלה המתחונה".
5. ראה מנוחה גלבוע, לקסיקון העותנות העברית במאה ה-XIX, תל אביב 1986, עמ' 102-105.
6. על "המגיד" ותורומו להתחפות הרעיון הלאומי, ראה: י. שלמן, "דור גורדון ועתון 'המגיד': חילופי עמדות לאומות יהודית 1882-1860" צין, שנה מ"ז תשמ"ב, עמ' 154-164.